

ovho záujmu, so zameraním na pôvodnú prirodzenosť človeka. K ostatným osvietencom Rousseaua viaže náhľad, že už v prirodzenom stave človeka bola v zárodku potenciálne obsiahnutá schopnosť na zaradenie sa do spoločenského života a na zdokonaľovanie, hoci sa navonok neprejavovala. Sleduje dôsledky individuálnej a spoločenskej interakcie a dospieva k stanovisku, že genéza súkromného vlastníctva je základom pre nový proces: zrod egoizmu, jeho formovanie a prehľbovanie a na druhej strane zdokonaľovanie jeho spôsobu práce a poznania.¹⁶ Rozvíjaním nových foriem vzťahov podľa Rousseaua vzniká bezprávie, prehľbujú sa sociálne rozdiely a sprievodným znakom tohto procesu je i zánik slobody.

Príčinu vzniku súkromného vlastníctva pripisoval pôsobeniu „rôznych náhod“ v súčinnosti s neznámymi príčinami, ktoré nemuseli vzniknúť, no stali sa skutočnosťou, ktorá primárne ovplyvnila porušenie prirodzeného stavu. Až Hegel sa usiloval dospieť k záveru, že spoločensko-historický vývoj je výsledkom objektívne pôsobiacich príčin.

Už sme upozornili, že Rousseauova téza o hatení prirodzeného vývoja človeka kultúrou a civilizačnými výdobytkami bola namierená aj proti dobovému racionalizmu, postojom osvietenstva k svojej prítomnosti a proti často nekritickému preferovaniu jej kultúrneho prínosu. Rousseau však nechcel z tejto situácie vyvodiť „návrat k prírode“ ako obrat či návrat k primitivizmu, ale pokúšal sa hľadať cesty na prekonanie tendencií, ktoré zbavujú človeka jeho prirodzenosti. Práve pri hľadaní východiska zo vzniknutej situácie dospel k základným myšlienkam svojej Spoločenskej zmluvy.

A hoci v sociálnej filozofii negoval hodnoty civilizácie a kultúry, nesporne položil základy dôležitého teoretického programu rozvoja sociálnych teórií a ďalšieho tematického kryštalizovania filozofie dejín. Iným spôsobom a z iných východísk ako napríklad Condorcet odhaľoval proti-rečenia svojej doby, nachádzajúc ich v priepastných rozdieloch medzi úrovňou a vyspelosťou kultúry a postavením ľudových mas, ktoré v ňom videli svojho zástancu. Rousseauov vplyv bol dôležitým faktorom vývoja sociálno-filozofických názorov v priebehu 19. storočia v pozitívnom, potvrdzujúcom zmysle i v príkrom a niekedy nekritickom zavrňovaní jeho ideí.

¹⁶ ROUSSEAU, J. J.: *Rozpravy*. Praha : Svoboda, 1989, s. 115 a n.

V. NATURALISTICKÝ HISTORIZMUS J. G. HERDERA

Termínom naturalistický historizmus označujeme chápanie a výklady filozofie dejín, ktoré koncipujú myšlienku dejinnosti a spoločenského vývoja (historického vývoja), v úzkej prepojenosti prírodného a sociálneho. Herdera zaraďujeme medzi najvýraznejšie osobnosti myslenia 18. storočia v Nemecku i mimo jeho hraníc. Bol typom mysliteľa so širokým záberom polyhistora, pôsobil ako teológ, napísal práce o Lockovi, Newtonovi i Leibnizovi. Skúmal vzťahy medzi živou prírodou a geografickými podmienkami, ich vplyv na sociálne prostredie atď.

Mal úzke priateľské kontakty s najvýznamnejšími osobnosťami svojej doby, najmä v nemeckom jazykovom prostredí. Je považovaný za prvého predstaviteľa filozofie dejín v rozvojových etapách romantizmu. V úvode svojho rozsiahleho diela *Idey k filozofii dejín ľudskosti* uvádza, že „keď všetko na svete má svoju filozofiu a vedu, malo by ju mať i to, čo sa nás najviac týka, totiž dejiny ľudstva.“¹⁷

Johann Gottfried Herder (1744 – 1803) chápal dejinný vývoj v duchu vtedajších metodologických postupov ako pokračovanie kozmologického vývoja a svoj naturalizmus ohraničoval panteizmom. Najmä pod vplyvom B. Spinozu a v téze „Boh je večnou príčinou“. Herder uvádza – „občas používam slovo „príroda“ ako personifikáciu. Príroda nie je samostatná bytosť, ale Boh je vo všetkých dielach všetkým... komu sa slovo „príroda“ stalo mnohými spismi nášho storočia nezmyselným a nízkym, nech si domyslí miesto neho onú všemocnú silu, dobrotu a múdrosť a nech vysloví vo svojej duši meno neviditeľnej bytosti...“¹⁸ Základom histórie ľudstva sú v jeho chápaní dejiny Slnečnej sústavy, Zeme, rastlinnej a živočíšnej ríše. Takýto naturalistický prístup vniesol do úvah o dejinnosti ideu kauzality, oslabujúc tak teleologické stanoviská. Herder to dokazuje i v myšlienke, že história je veda o tom, čo v skutočnosti existuje. A nie o veciach, ktoré by sa mohli realizovať podľa tajomných zámerov osudu, prozreteľnosti, vykonštruovanej účelovosti, prezentované ako determinanty historického vývoja a zmien. Dejiny sleduje ako determinovaný sled príčin a účinkov, v ktorých pôsobia vnútorné vývinové sily, hoci ich zdroje ešte nepostihuje vnútri samotných sociálnych vzťahov.

Dejinný pohyb je pre Herdera terénom, v ktorom sa človek objavuje ako prirodzený článok prírody, a keďže je jej produktom, aj zákony historického vývoja sú totožné s prírodnými princípmi a zákonmi. Väzbu prírodného so sociálnym a kultúrnym chápe ako nadprirodzený, bezprostredný božský výkon.

Herder zdôrazňuje, že ľudstvu je určené, aby prechádzalo mnohými kultúrnymi stupňami a mnohými zmenami a základom trvalosti jeho

¹⁷ HERDER, J. G.: *Vývoj ľudskosti*. Praha : Jan Laichter, 1941, s. 6.

¹⁸ Tamže, s. 9.

blahobytu (pokroku) je rozum a spravodlivosť. Formuluje „tri prírodné zákony“ a synteticky konštatuje, že „ľudstvo je vcelku práve tak ako vo svojich jednotlivcoch, jednotlivých spoločnostiach a v národoch trvalým prírodným systémom najrozmanitejších životných síl.“¹⁹ Tieto konštatovania však majú teleologický charakter a takto vyjadrenú účelovosť dejiny nepotvrdzujú (napr. „všade zachovávané harmonické proporcie“, „vyhostenie, odstránenie neporiadku a ľubovôle“, „dosiahnutie rovnovážneho stavu, ktorý je pre bytosť podstatný“).

Všetko, čo sa rodí a udržiava, sa rozvíja podľa prírodných zákonov. Dejiny sú pokračovaním prírody a človek v Herderovom chápaní predstavuje mikrokozmos a „je ním tým viac, čím viac sa blíži k poslednému plánu prírody ... čím viac sa podobá blaženej, harmonickej, dobrotivej, rozumnej, inteligentnej prírode.“²⁰ A harmonická je taká príroda, v ktorej právo a spravodlivosť sú zákonom a harmonický človek žije vždy s prírodou. Herder mieni, že ak by človek dostával všetko „sám zo seba“ a jeho vývoj by bol izolovaný od „vonkajších predmetov“ a podmienok, mohli by sme hovoriť o dejinách človeka, ale nie ľudí, resp. celého ľudského rodu a jednotlivých pokolení. Zdôrazňuje, že k ľudskosti sa dopracovávame „doživotným cvikom“ a ľudské dejiny sú celkom, zretazením spoločenstiev a vzdelávacej tradície. Práve ona je tvorcom celku – ľudského ducha s nesmrtelnou tradíciou. A filozofia dejín, ktorá sleduje reťaz tradícií, je tou skutočnou, ľudskou históriou. Na viacerých miestach svojho diela Herder zdôrazňuje, že ak má nejaká oblasť vedy ovládnuť ľudské myslenie, tak to má byť práve oblasť dejín. Ale keď uvažujeme a píšeme o dejinách, nemôžeme sa izolovať od ľudskosti. Najvyšší záujem i cena dejín záleží od pravidiel práva a bezprávia. (Na margo vlastností, ktoré špecifikuje Machiavelli vo Vladárovi, Herder dodáva, že ho číta s pocitom hrôzy. Lebo ľudstvo nemožno považovať za líniu, „ktorú možno ľubovoľne krájať, predlžovať, krátiť“ atď.) Zároveň konštatuje, že niet takej formy vlády, ktorá by bola použiteľná pre všetky národy a rovnakým spôsobom.

Neustále akcentuje smerovanie človeka k humanite, v duchu osvieteniského chápania pokroku kladie dôraz na potrebu realizovať humanitné ideály, mravné a rozumové zdokonaľovanie (rozum, sloboda, spravodlivosť, láska k blížnemu). Herder zvýrazňuje princíp, „čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ty im“.

Akceptuje a na mnohých príkladoch rozvíja princípy geografického determinizmu a človeka pritom prezentuje na osi človek – spoločnosť – národ, ako bytosť v podstate aktívnu a ako vrchol pozemskej skutočnosti. Jeho predstava o pokroku nie je lineárna, tzv. progresívne vývojové zmeny podľa neho nie sú ani priamočiare, ani cyklické. Herder zdôrazňuje princíp súvislosti v protirečivých vývojových procesoch.²¹

¹⁹ Tamže, s. 297.

²⁰ PATOČKA, J. Herder a jeho filosofie humanity. In: HERDER, J. G.: *Vývoj lid-skosti*. Praha : Jan Laichter, 1941, s. 459.

²¹ Blížšie HERDER, J. G.: *Vývoj lid-skosti*. Praha : Jan Laichter, 1941, s. 387.

V desiatej kapitole citovaného diela zdôrazňuje a zdôvodňuje predpoklad, že chod vzdelanosti a dejín má svoj počiatok v Ázii a šíri sa ďalej. Herder tu upozorňuje na význam formovania sa jazyka a vzniku písma v dejinách jednotlivých národov, na neopakovateľné historické, ale najmä národné špecifiká. Aj tu demonštruje ideu vývoja a vieru v pokrok. Historický vývoj interpretuje ako vzostupný trend, postupne sa realizujúci v aktivite významných národov (Orient, Egypt, Perzia, Grécko, Rím, národy Európy). Pripodobňuje ho k fázam ľudského života. „Génus národov“ je v jeho filozofii dejín hybným činiteľom, ktorý funguje mimo prírody. Tu sa podľa Herdera koncentruje sila tradícií, návykov i obyčají, ktoré sa generačne dedia a odovzdávajú. Počúvame dokonca i hlasy mŕtvych predkov. Tak sa podľa jeho mienky utvára jeden národ s jedným charakterom. Človek sa usiluje o realizáciu spoločenských foriem, individuálny rozum prispieva ku kolektívnemu rozumu a stáva sa tvorivým elementom všeobecného poriadku a harmónie.

Herder otvára a rozvíja fenomén národa, jednu z veľkých tém nemeckého romantizmu, ktorá pokračuje v rôznych riešeniach u Fichteho, Hegla, Savignyho, Nietzscheho, Spenglera a pod. Sociálna filozofia i štátoveda rámcuje svoju problémovú orientáciu najmä otázkami národa. Národ je pozitívnym fenoménom a Herder ho spája s najvyššími kultúrnymi ideálmi. Oslabuje záujem o teórie spoločenskej zmluvy a aj štát je „prírodným úkazom“. E. Rádl dokonca až veľmi rigorózne hovorí, že práve Herder a Fichte „zapálili oheň nacionalizmu, ohromného masového hnutia ... zachvátilo Nemecko, slovanské krajiny ... prenieslo sa do iných častí sveta.“²² V teoretickej reflexii reálneho sociálneho života a jeho zmien sociálne preferovalo útvary determinované tradíciou, jazykom, náboženstvom a podobne. Hypostazovanie idey národa a jeho až fatálne chápanie ale oslabilo význam individuálnej aktivity, morálnej zodpovednosti i osobnej cti. Herder však na viacerých miestach svojho diela energicky akcentuje ducha ľudskosti, umiernenosť ako cnosť národov, odplácanie dobrom. Podľa jeho filozofie by všetko malo smerovať k jednému účelu – k večnému princípu ľudskosti. Herder pevne veril v právo a spravodlivosť, ktoré považoval za „vnútorné“ zákony prírody a spoločnosti.

Mal mimoriadne pozitívny vzťah k slovanským národom a k ich „neporušenej ľudovej kultúre“. Študoval slovanskú minulosť i prítomnosť a považoval ju za významný článok svojej koncepcie ľudskosti či humanizačnej filozofie dejín. Venoval im pozornosť, okrem iného, aj v šestnástej knihe svojich *Ideí k filozofii dejín ľudstva*. Chápal Slovanov ako jednotné národné a etnické spoločenstvo s vlastným historickým poslaním a vyzdvihoval ich „mladistvosť a duchovnú nepoškvrnenosť“. Napísal, že „koleso času, ktorý všetko mení, sa točí a nemožno ho zastaviť... zákonodarstvo a politika v Európe budú musieť stále viac podporovať tichú usilovnosť a pokojný vzájomný styk národov namiesto bojovnosti ... a vo-

²² RÁDL, E.: *Dějiny filosofie. Novověk*. Praha : Votobia, 1999, s. 344.

lakedy usilovné a šťastné národy sa konečne prebudia zo svojho dlhého spánku a oslobodia sa z otrockých reťazí...²³ Národy po splnení svojej dejinnej úlohy sú vystriedané inými národmi.

Herder svojimi ideami povzbudzoval národné uvedomenie slovan-ských národov a pripisoval im významné miesto na historickej ceste ľudstva k napĺňaniu humanitných ideálov.²⁴

Aj preto bol ohlas Herderovej filozofie taký významný v slovenskom a českom osvietenstve a v procesoch národného obrodzenia.

²³ Tamže, s. 332.

²⁴ Upozorňujeme na štúdiu prof. Alberta Pražáka Herder a Češi, ktorá je úvodom k českému prekladu Vývoj ľudskosti z roku 1941. Uvádza celý rad príkladov Herderovho pozitívneho vplyvu na slovenských vzdelancov a na inšpiratívnosť jeho ideí pre J. Hollého, L. Štúra, J. M. Hurbana, K. Kuzmányho, M. M. Hodžu a ďalších.

VI. HEGLOVA FILOZOFIA DEJÍN A IDEA POKROKU

Nemecká klasická filozofia znamenala zmenu v chápaní a interpretácii dejín a dala im status mimoriadnej teoretickej dôležitosti. Povedané o Heglom (1770 – 1831), ak základňu vtedajšieho moderného filozofického myslenia predstavovalo dielo Kanta, potom Fichte, Schelling a ďalší pokračovali v úsilí reinterpretovať problém nepoznateľnej veci osebe, ľudskej prirodzenosti, fenomén dejinnosti atď. Filozofia dejín 18. storočia pri analýze skutočnosti vychádzala z individua, ktoré ešte nebolo skúmané z hľadiska špecifickej ľudskej činnosti, praxe a nebolo ani základným východiskom pre uchopenie povahy dejinných procesov. V porovnaní so stanoviskami francúzskych osvietenecov bolo Heglovo poňatie podstaty a histórie spoločností nesporným obohatením, ale aj špekulatívnym a autoritárskym sproblematizovaním viacerých tradične traktovaných otázok filozofie dejín.

Najpodnetnejšie v jeho teoretickom úsilí bolo chápanie ľudských dejín ako vývojových zmien a osobitne fakt, že sa ako jeden z prvých podujal na báze dialektického chápania skutočnosti zdôvodniť vnútorné súvislosti dejinného pohybu. Predchádzajúce projekty filozofie dejín podľa Hegla nepodali uspokojujúcu odpoveď na otázku hybných síl, zdrojov vývoja a spoločenského pokroku. Filozofia dejín znamenala pre Hegla myšlienkové uchopenie dejín, ktoré má svoje primárne zdroje v historických materiáloch a faktoch. Keďže dovtedajší i dobový spôsob riešenia dejinnosti bol pre neho nedostatočný, zdôraznil predovšetkým zásadu takzvaného „mysliaceho skúmania dejín“.

Rozlišoval pritom niekoľko druhov historickej vedy:

- dejepisectvo bezprostredné, ktoré opisuje udalosti svojho obdobia, a tak nemôže obsiahnuť širokú škálu udalostí a javov;
- dejepisectvo reflexívne, v ktorom historik interpretuje materiál tak, ako keby bol svedkom a účastníkom hodnotených udalostí;
- dejepisectvo pragmatické, v ktorom sa reflexia minulosti realizuje optikou súčasnosti a autor ju osvetľuje v nadväznosti na prítomné; Hegel upozorňuje, že pri takomto postupe sa treba vyhýbať zámerom, ktoré by viedli k zovšeobecňujúcim poučeniam a moralizovaniu, sám sa im však paradoxne nevyhol;
- dejepisectvo kritické, ktoré charakterizuje ako hodnotenie historických faktov a interpretácií, s dôrazom na ich vierohodnosť;
- dejepis filozofický ako druh historickej vedy, ktorý je „mysliacim“ skúmaním historických procesov. Hegel sa snažil demonštrovať tento spôsob reflexie vo Fenomenológii ducha, Filozofii dejín a Filozofii práva.²⁵

²⁵ Pozri HEGEL, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava : SVPL, 1957, s. 9 a n.